

כל המקורות

לשיעור של ישראל אומן על יסוד היסוד השלישי

א. **היסוד השלישי**: שלילת הגשמות ממנו וזה שנאמין כי האחד שזכרנו אינו גוף ולא כח בגוף ולא ישיגוהו מאורעות הגופים כמו התנועה והמנוחה והמשכן לא מצד עצמות ולא במקרה ולכן שללו ממנו החכמים ז"ל החבור והפירוד ואמרו אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה לא עורף ולא עפוי כלומר לא פירוד ולא עורף והוא חבור והוא עפוי מלשון ועפו בכתף פלשתים כלומר ידחפו אותם בכתף להתחברם בהם ואמר הנביא ואל מי תדמיוני ואשוע יאמר קדוש אילו היה גוף (היה) דומה לגופים וכל מה שבא בכתבי הקדש שמתארים אותו בתארי הגופות כמו ההליכה והעמידה והישיבה והדבור וכיוצא בזה הכל דרך השאלה וכן אמרו ז"ל דברה תורה כלשון בני אדם וכבר דברו החכמים בזה הענין הרבה והיסוד השלישי הזה הוא מורה עליו מה שנאמר כי לא ראיתם כל תמונה כלומר לא השגתם אותו בעל תמונה לפי שהוא כמו שזכרנו אינו גוף ולא כח בגוף. (פירוש המשניות, סנהדרין, פרק חלק)

ב. **הרי מפורש בתורה ובנביא, שאין הקדוש ברוך הוא גוף וגווייה**, שנאמר "כי ה' אלוהיכם הוא האלוהים בשמיים ממעל ועל הארץ מתחת" (ראה דברים ד, לט; יהושוע ב, יא), והגוף לא יהיה בשני מקומות. ונאמר "כי לא ראיתם כל תמונה" (דברים ד, טו), ונאמר "ואל מי תדמיוני ואשוע" (ישעיהו מ, כה); ואילו היה גוף, היה דומה לשאר גופים. (משנה תורה, הלכות יסודי התורה, פ"א ה"ח)

ואין לו לא מוות ולא חיים כחיי הגוף החי, ולא סכלות ולא חכמה כחכמת האיש החכם, לא שינה ולא הקיצה, ולא כעס ולא שחוק, ולא שמחה ולא עצבות, ולא שתיקה ולא דיבור כדיבור האדם. כך אמרו חכמים, אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה, לא עורף ולא עיפוי. (שם הי"ד)

והואיל והדבר כך הוא, כל הדברים הללו וכיוצא בהן שנאמרו בתורה ובדברי נביאים, הכול משל ומליצה הם, כמו שנאמר "יושב בשמיים ישחק" (תהילים ב, ד), "כיעסוני בהבליהם" (דברים לב, כא), "כאשר שש ה'" (דברים כח, טג), וכיוצא בהן. על הכול אמרו חכמים, דיברה תורה כלשון בני אדם. (שם הי"ב)

ג. **אחר קיצץ בנטיעות: עליו הכתוב אומר, "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך". מאי היא? חזא מיטטרון דאתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דישראל, אמר, גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי, שמא חס ושלוש שתי רשויות הן. אפקוהו למיטטרון ומחיוהו שיתין פולסי דנורא. אמרו ליה, מאי טעמא כי חזיתיה לא קמת מקמיה? איתיהבא ליה רשותא למימחק זכוותא דאחר. יצתה בת קול ואמרה "שובו בנים שובבים" – חוץ מאחר. אמר, הואיל ואיטריד ההוא גברא מההוא עלמא ליפוק ליתנהני בהאי עלמא. נפק אחר לתרבות רעה. נפק אשכח זונה, תבעה. אמרה ליה, ולא אלישע בן אבויה את? – עקר פוגלא ממישרא בשבת ויהב לה. אמרה, אחר הוא. (חגיגה ט"ו.)**

לא עמידה – לא גרסינן. לא עורף – דבכל צדיהן יש להם פנים. עיפוי - עיפות. (רש"י על אתר)

ד. **אם ראה תראה: א"ר אלעזר אמרה חנה לפני הקב"ה, רבש"ע, אם ראה מוטב, ואם לאו, תראה! אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי, וכיון דמסתתרנא, משקו לי מי סוטה, ואי אתה עושה תורתך פלסתר, שנאמר (במדבר ה) ונקתה ונזרעה זרע. הניחא למאן דאמר אם היתה עקרה נפקדת שפיר, אלא למאן דאמר אם היתה יולדת בצער יולדת בריחה, נקבות יולדת זכרים, שחורים יולדת לבנים, קצרים יולדת ארוכים, מאי איכא למימר? ... דברה תורה כלשון בני אדם. (ברכות ל"א:)**

מקורות נוספים בש"ס ל"דיברה תורה כלשון בני אדם, לפי מסורת הש"ס: איש איש (יבמות ע"א), העבט תעביטנו (כתובות ס"ז:), הענק תעניק (קידושין י"ז:), והפדה לא נפדתה (גיטין מ"א:), לנדור נדר (נדרים ג.), הענק תעניק (ב"מ ל"א:), גנוב יגנב (ב"מ צ"ד:), המול ימול (ע"ז כ"ז:), איש איש (סנהדרין נ"ו:), הכרת תכרת (סנהדרין ס"ד:), איש איש (סנהדרין פ"ה:), הכרת תכרת (סנהדרין צ:), ז'א ז'א (מכות י"ב:), איש איש (זבחים ק"ח:), והפדה לא נפדתה (כריתות י"א:), איש איש (ערכין ג.), איש איש (נדה ל"ב:), איש איש (נדה מ"ד:).

ה. ההנחות הדרושות כדי להוכיח את מציאות האל יתעלה ולהוכיח הוכחה מופתית שאין הוא גוף ולא כוח בגוף, ושהוא – יתרומם שמו – אחד, הן עשרים וחמש הנחות. כולן מוכחות הוכחה מופתית, אשר אין ספק בשום דבר מהן. אריסטו והפיפטטיס שאחריה הוכיחו כל אחת מהן הוכחה גמורה בהוכחות מופתיות. (מורה נבוכים, חלק שני, הנחות)

ו. תרגום אונקלוס (120-35 למנינם)

ז. ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. (דברים ו', ה')

בוא וראה, הקב"ה ממלא את עולמו, והנפש הזו ממלאה את הגוף. הקב"ה סובל את עולמו, והנפש הזו סובלת את הגוף. הקב"ה יחיד בעולמו, והנפש הזו יחידה בגוף. הקב"ה אין לפניו שינה, והנפש אינה ישנה. הקב"ה טהור בעולמו, והנפש הזו טהורה בגוף. הקב"ה רואה ואינו נראה, והנפש הזו רואה ואינה נראית. תבא הנפש שהיא רואה ואינה נראית, ותקלס להקדוש ב"ה שהוא רואה ואינו נראה. (דברים רבה, על אתר)

ח. וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום. וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו. (בראשית ו', ה'–ו')

ותורשה לנו כאן הערה כללית על לשונות ההגשמה שבמקרא. כל כך הרבה התפלספו החוקרים על לשונות אלה כדי להרחיק את האדם מסכנת ההגשמה, שבסופו של דבר, קרובה הסכנה שגם מושג אישיותו של האל ילך לאיבוד. אילו היתה זו כוונת התורה, היתה נמנעת בנקל מביטויים כאלה. אולם, הסכנה השניה גדולה מן הראשונה. ... כבר הראב"ד, אחד מהוגי הדעות היהודיים ביותר שלנו, הנו בדעה שהמודעות לאישיותו של האל חשובה בהרבה מחקירות שוללי ההגשמה למיניהם. (רש"י הירש, על אתר)

ט. ויאמר ה' אל לבו, לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם. (בראשית ז', כ"א)

כבר פירשנו את חשיבות לשונות ההגשמה המצויות במקרא ביחס אל ד'. סכנת טשטוש מושג האל הנה גדולה בהרבה מסכנת ההגשמה. הרבה יותר חשוב הוא להיות משוכנע באישיות האל וביחסו הקרוב אל כל אדם, מלהתפלפל על מושגים טרנסצנדטליים כנצחיות וחוסר גשמיות, שהנם תלושים מחיינו המוסריים כמעט כמו סימנים אלגבראיים. כל מה שבאדם קושר אותו אל סביבתו, ובייחוד אל הקרובים לו, מבוטא כאן, אצל האל, בשם "לב". (רש"י הירש, על אתר)

י. וראה הכהן את הנגע בעור הבשר, ושער בנגע הפך לבן,.... נגע צרעת הוא, וראהו הכהן ושמא אותו. (ויקרא י"ג, ג')

קא מפלגי במתיבתא דרקיעא: אם בהרת קודמת לשער לבן – טמא; ואם שער לבן קודם לבהרת – טהור; ספק – הקב"ה אומר טהור, וכולהו מתיבתא דרקיעא אמרי טמא. (ב"מ פ"ו.)

ספק שער לבן קדם, ספק הבהרת קדמה, הרי זה טמא; ויראה לי שטומאתו בספק. (רמב"ם, משנה תורה, הלכות טומאת צרעת, פ"ג ה"ט)

י"א. וכיון שבארתי שהמושכל והכתוב והמקובל הסכימו כלם על הרחקת הדמיון מאלהינו יתברך, אני רוצה להציע אלה המלות הגשמיות ואומר שהם עשר. ראש, באמרו, (ישעיה כ"ט, י"ז) וכובע ישועה בראשו. עין, באמרו, (דברים י"א, י"ב) תמיד עיני יי"י אלהיך בה. אזן, באמרו, (במדבר י"א, י"ח) כי בכיתם באזני יי"י. פה, באמרו, (שמות י"ז, א') על פי יי"י. שפה, באמרו, (תהלים פ"ט, ל"ה) ומוצא שפתי לא אשנה. פנים, באמרו, (במדבר ו', כ"ה) יאר יי"י פניו אליך. יד, באמרו, (שמות ט', ג') הנה יד יי"י. לב, באמרו, (בראשית ח', כ"א) ויאמר יי"י אל לבו. מעים, באמרו, (ירמיה ל"א, כ') על כן המו מעי לו. רגל, באמרו, (תהלים צ"ט, ה') והשתחוו להדם רגליו. ואלה דברים, והדומה להם ממעשה הלשון והרחבה, תפיל כל אחד מהם על ענין וסברתו. במה שנמצאנו בזולת ענין הבורא, ונדע כי הלשון כן אמתתה, ומנהגה שתרחיב ותשאל ותדמה. כאשר מרחיבה ואומרת שהשמים מדברים, (שם י"ט, כ') השמים מספרים כבוד אל. ושהים מדבר, (ישעיה כ"ג, ד') כי אמר, ים מעוז הים לאמר. ושהמות מדבר, (איוב כ"ח, כ"ג) אבדון ומות אמרו. ושהאבן שומעת, (יהושע כ"ד, כ"ז) הנה האבן הזאת תהיה לנו לעדה, כי היא שמעה. ושההרים מדברים, (ישעיה נ"ה, י"ג) ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה. ושהגבעות לובשות, (תהלים ס"ה, י"ג) וגיל גבעות תחגרנה. והדומה לזה מה שלא יספר מהרה. ואם יאמר אומר, מה היתה התועלת שהרחיב הלשון? זאת ההרחבה שתפיל לנו אלו הספקות? ולמה לא סמכה על מלות אמתות והיתה מסירה מעלינו זאת הרעה? אומר כי אלו סמכה על מלה אחת, היה השמוש בלשון מתמעט ולא היה מגיע להגיד בה על קצת המכוונות. **ואלו היינו באים לספר עליו בלשון האמת, היינו חייבים לעזוב ולהניח שומע ורואה, רחום, חפץ, עד אשר לא יעלה לנו כי אם הישות בלבד.** וכיון שבארתי הדבר הזה, אשוב אל העשרה ההם בביאורם וענינם, ואומר שרצו הנביאים בראש ענין ההגדלה וההעלאה כאשר אמר בבני אדם (שם ג', ד') כבודי ומרים ראשי. ורצו בעין השגחה, כאמרו, (בראשית מ"ד, כ"א) ואשימה עיני עליו. ורצו בפנים הרצון והכעס, כמו שאמר, (משלי ט"ז, ט"ו) באור פני מלך חיים. ונאמר, (ש"א א', י"ח) ותלך האשה לדרכה ותאכל ופניה לא היו לה עוד. ורצו באזן קבול הדברים כאמרו (בראשית מ"ד, י"א) ידבר נא עבדך דבר באזני אדני. ורצו בפה ובשפה באור וצווי כאמרו, (במדבר ד', כ"ז) על פי אהרן ובניו, (משלי י', כ"א) שפתי צדיק ירעו רבים. ורצו ביד יכולת, כאמרו, (ישעיה נ"ט, א') הן לא קצרה יד יי"י. ורצו בלב חכמה, כאמרו, (משלי ז', ז') נער חסר לב. ורצו במעים חנות, כאמרו, (תהלים מ', ט') ותורתך בתוך מעי. ורצו ברגל הכרח, כאמרו, (שם ק"י, א') עד אשית אויביך הדום לרגליך. וכיון שמצאנו אלה המלות בבני אדם על זולת ההגשמה, קל וחומר שיכשר פרושם בעניני הבורא על זולת ההגשמה. (רבינו סעדיה גאון, 882-942 למנינם, האמונות והדעות, מאמר שני)

י"ב. **אז ישיר משה. ה"ד (תהילים צ"ג) נכון כסאך מאז. א"ר ברכיה בשם ר' אבהו, אע"פ שמעולם אתה לא נתישב כסאך ולא נודעת בעולמך, עד שאמרו בניך שירה. לכך נאמר, נכון כסאך מאז. משל למלך שעשה מלחמה ונצח ועשו אותו אגוסטוס. אמרו לו, עד שלא עשית המלחמה, היית מלך, עכשיו עשינוך אגוסטוס. מה יש כבוד בין המלך לאגוסטוס, אלא המלך עומד על הלוח ואגוסטוס יושב. כך אמרו ישראל, באמת, עד שלא בראת עולמך, היית אתה. משבראת אותו, אתה הוא, אלא כביכול עומד שנאמר (חבקוק ג') עמד וימודד ארץ. אבל משעמדת בים ואמרנו שירה לפניך באז, נתיישרה מלכותך וכסאך נכון. הוי, נכון כסאך מאז, באז ישיר.** (שמות רבה כ"ג, א')

י"ג. **והנה ה' ניצב עליו – ר' חיה רבה ור' ינאי – חד אמר: עליו – על סולם, וחרנא אמר: עליו – על יעקב. מאן דאמר: עליו – על סולם, ניחא, אלא למאן דאמר: עליו – על יעקב?! מתקיים עליו. אמר ר' יוחנן: הרשעים מתקיימין על אלוהיהם – (בראשית מ"א, א') ופרעה חלם והנה עמד על היאור; אבל הצדיקים אלוהיהם מתקיים עליהם, שנאמר: והנה ה' ניצב עליו. ר' שמעון בן לקיש אמר: האבות הן הן המרכבה, שנאמר: (שם י"ז, כ"ב) ויעל אלוהים מעל אברהם, (שם ל"ה, י"ג) ויעל מעליו אלוהים, והנה ה' ניצב עליו.** (בראשית רבה ס"ט, ג')

י"ד. **ולקחתם לכם ביום הראשון, פרי עץ הדר, כפות תמרים, וענף עץ עבות, וערבי נחל.** (ויקרא כ"ג, מ')

פרי עץ הדר: אלו ישראל; מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים. כפות תמרים – אלו ישראל; מה התמרה הזו יש בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים. וענף עץ עבת – אלו ישראל; מה הדס זה יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה. וערבי נחל – אלו ישראל; מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקדוש ברוך הוא עושה להם – לאבדן אי אפשר! אלא אמר הקדוש ברוך הוא: **יקשרו כלם אגדה אחת והן מכפרין אלו על אלו. ואם**

עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה, הדא הוא דכתיב: (עמוס ט', ו') הבונה בשמים מעלותיו – ואימתי הוא מתעלה, כשהן עשויין אגדה אחת, שנאמר: (שם שם, שם) ואגדתו על ארץ יסדה. (ויקרא רבה על אתר – ל', י"ב)

ט"ו. ויאמר ויאמר כתונת בני, חיה רעה אכלתהו, טרוף טורף יוסף. (בראשית ל"ז, ל"ג)

ויאמר כתנת בני: ולמה לא גילה לו הקב"ה? לפי שהחרימו וקללו את כל מי שיגלה, ושתפו להקב"ה עמהם. (רש"י על אתר)

אמרו, נחרים בינינו שלא יגיד אחד ממנו ליעקב אבינו. אמר להם יהודה, ראובן אינו כאן ואין החרם מתקים אלא בעשרה. מה עשו, שתפו להקב"ה באותו החרם, שלא יגיד לאביהם. (מדרש תנחומא וישב, ב')

שתפו להקב"ה: כתב הבחיי שהצירוף והשיתוף ענין מוכרח היה, צורך הצלת כל ישראל וכבוד הקב"ה, כי פחדו שאם ח"ו ייגלה הדבר ליעקב יקללם קללה עולמית, ונמצאו ישראל התלויים בזרעו של יעקב בטלים מן העולם, ואין מי שיפרסם האלהות. (עץ יוסף על אתר)

ט"ז. ויאמר ברוך ה' (בראשית ט', כ"ו)

The understanding of this term has been confused because **people have objected to take this word "to bless" referring from man to God, in the same meaning as it has when used from God to man.** It has been taken to be adjectival like רחום, חנון, so that, like these, it designates the active source, the holder of blessing as of pity and grace. **But** that does not get us much further, **we are constantly called upon לברך את מברך את ה' and the feeling of the greatest enthusiasm and inspiration declares that it is ה'. If the man is active in blessing God, then God must be blessed in a passive sense, He must be receiving blessing from man, one can not get away from it. And why should one have to try and get away from it? At the moment that God made the fulfillment of His will on earth dependent on the free decision of Man, He said to them ברכני, bless Me, further My purposes, fulfil My wishes, realize My will, bless My work, the achievement of which on earth I have laid in your hands.** (Commentary by Hirsch)

י"ז. א"ר יוחנן משום ר' יוסי, מנין שהקב"ה מתפלל? שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמתים בבית תפלתי (ישעיהו נ"ו, ז); תפלתם לא נאמר, אלא תפלתי, מכאן שהקב"ה מתפלל. מאי מצלי? אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב, יה"ר מלפני שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מדותי ואתנהג עם בני במדת רחמים, ואכנס להם לפני ולפנים משורת הדין. תניא א"ר ישמעאל בן אלישע, פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים וראיתי ... ה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא, ואמר לי ישמעאל בני ברכני; אמרתי לו יה"ר מלפני שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים, ותכנס להם לפני ולפנים משורת הדין; ונענע לי בראשו. וקמ"ל שלא תהא ברכת הדיוט קלה בעיניך. וא"ר יוחנן משום ר' יוסי, מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו, דכתיב פני ילכו והנחותי לך (שמות ל"ג, י"ד); אמר לו הקב"ה למשה המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך. ומי איכא רתחא קמיה דקודשא בריך הוא? אין. (ברכות ז.)

י"ח. כהושעת אלים בלוד עמד, בצאתך לישע עמד, כן הושע נא. כהושעת גוי ואלהים, דרושים לישע אלהים, כן הושע נא. כהושעת המון צבאות, ועמם מלאכי צבאות, כן הושע נא. כהושעת זכים מבית עבדים, חנון בידם מעבידים, כן הושע נא. כהושעת טבועים בצול גזרים, יקרך עמם מעבירים, כן הושע נא. כהושעת כנה משוררת ויושע, לגוחה מצנית וינשע, כן הושע נא. כהושעת מאמר והוצאתי אתכם. נקוב והוצאתי אתכם, כן הושע נא. כהושעת סובבי מזבח, עומסי ערבה להקיף מזבח, כן הושע נא. כהושעת פלאי ארון כהפשע, צער פלשת בחרון אף ונושע, כן הושע נא. כהושעת קהלות

בבלה שלחת, רחום למענם שלחת, כן הושע נא. כהושעת שבות שבטי יעקב, תשוב ותשיב שבות אהלי יעקב, והושיע נא. כהושעת שומרי מצות, וחוכי ישועות, אל למושעות, והושיעה נא. (סדר הושענות)

י"ט. עתידים שרי אומות העולם לעתיד לבא שיבואו לקטרג את ישראל לפני הקב"ה, ואומרים: רבש"ע, אלו עבדו עבודת כוכבים, ואלו עבדו עבודת כוכבים, אלו גלו עריות, ואלו גלו עריות, אלו שפכו דמים, ואלו שפכו דמים; מפני מה אלו יורדין לגיהנם ואלו אין יורדין? והקב"ה משיב להם ואומר, אם כן הוא, ירדו כל העמים עם אלהיהם לגיהנם, הה"ד (מיכה ד) כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו. אמר ר' ראובן, אלו לא היה הדבר כתוב, אי אפשר לאומרו: כביכול (ישעיה ס"ו) כי באש ה' נשפט; ה' שופט אין כתיב כאן, אלא נשפט. הוא שאמר דוד ברוח הקדש, (תהלים כ"ו) גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי. (שיר השירים רבה ב', ד')

כ. וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לשכני בתוכם, אני ה' אלהיהם. (שמות כ"ט, מ"ו)

ר' אברהם אמר כי לא הוצאתי אותם מארץ מצרים רק בעבור כי אשכון בתוכם, וזהו תעבדון את האלהים על ההר הזה, ויפה פירש. ואם כן, יש בענין סוד גדול, כי כפי פשט הדבר השכינה בישראל צורך הדיוט ולא צורך גבוה. אבל הוא כענין שאמר הכתוב ישראל אשר בך אתפאר. ואמר יהושע, ומה תעשה לשמך הגדול? ופסוקים רבים באו כן: אוה למושב לו, פה אשב כי אותיה וכתוב והארץ אזכור. (רמב"ן על אתר)

כ"א. ויחל משה את פני ה' אלהיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה. (שמות ל"ב, י"א)

ויחל משה - מהו כן? אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' יצחק, שהתיר נדרו של יוצרו. כיצד? אלא בשעה שעשו ישראל העגל עמד משה מפייס האלהים שימחול להם. אמר האלהים, משה, כבר נשבעתי (שמות כ"ב) זובח לאלהים יחרם. ודבר שבועה שיצא מפי איני מחזירו. אמר משה, רבון העולם, ולא נתת לי הפרה של נדרים ואמרת (במדבר ל) איש כי ידור נדר לה' או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו, לא יחל דברו. הוא אינו מוחל, אבל חכם מוחל את נדרו בעת שישאל עליו. וכל זקן שמורה הוראה, אם ירצה שיקבלו אחרים הוראתו, צריך הוא לקיימה תחלה. ואת צויתני על הפרת נדרים; דין הוא שתתיר את נדרך כאשר צויתני להתיר לאחרים. מיד נתעטף בטליתו וישב לו כזקן והקב"ה עומד כשואל נדרו. וכה"א (דברים ט) ואשב בהר; ואפשר שהיה משה יושב והאלהים יתברך שמו עומד? ... א"ר הונא בר אחא, שישב להתיר נדרו של יוצרו. ומה אמר לו? א"ר יוחנן דבר קשה אמר לפניו: תהית? א"ל תוהא אנא על הרעה אשר דברתי לעשות לעמי. אותה שעה אמר משה מותר לך מותר לך אין כאן נדר ואין כאן שבועה. הוי, ויחל משה, שהפר נדרו ליוצרו, כד"א (במדבר ל) ולא יחל דברו. אר"ש בן לקיש, לפיכך נקרא שמו איש האלהים, לומר שהתיר נדר לאלהים. וכן, ויחל משה. (שמות רבה על אתר - מ"ג, ד')

כ"ב. ושעיר עיזים אחד לחטאת לה', על עלת התמיד יעשה ונסכו. (במדבר כ"ח, ט"ו)

...ומדרשו באגדה, אמר הקב"ה, הביאו כפרה עלי על שמיעטתי את הירח. (רש"י על אתר)

כ"ג. זה אלי ואנוהו (שמות ט"ג, ב')

ר' יהודה אומר: מי אמר קלוס להקדוש ברוך הוא, התינוקות, אותן שהיה פרעה מבקש להשליך ליאור, שהם מכירין להקדוש ברוך הוא, כיצד, כשהיו ישראל במצרים והיתה אשה מבנות ישראל מבקשת לילד והיתה יוצאת לשדה ויולדת שם, וכיון שהיתה יולדת, עוזבת הנער ומוסרת אותו להקדוש ברוך הוא ואומרת: רבון העולם, אני עשיתי את שלי ואתה עשה את שלך, אמר ר' יוחנן: מיד היה יורד הקדוש ברוך הוא בכבודו כביכול וחותך טבורן ומרחיצן וסכן, וכן יחזקאל אמר: (יחזקאל טז, ה) ותשלכי אל פני השדה בגעל נפשך, וכתוב: (שם ט, ד) 'ומולדותיך ביום הולדת אותך לא כרת שרך', וכתוב: (שם ט, י) 'ואלבשך רקמה', וכתוב: (שם ט, ט) 'וארחצך במים', והיה נותן שני טנרין בידו, אחד מניקו שמן ואחד מניקו דבש, שנאמר: (דברים לב, יג) 'וינקוהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור', והיו גדלים בשדה, שנאמר: (יחזקאל ט, ז) 'רבבה כצמח השדה נתתיך', וכיון שהיו גדלין היו נכנסין לבתיהן אצל אבותיהן, והיו שואלים להם: מי היה זקוק לכם?

והיו אומרים להם: בחור אחד נאה ומשבח היה יורד ועושה לנו כל צרכינו, שנאמר: (שיר ה, י) 'דודי צח ואדום דגול מרבבה', וכיון שבאו ישראל לים היו אותן התינוקות שם, והם ראו להקדוש ברוך הוא בים, התחילו אומרים לאבותיהם: זהו אותו שהיה עושה לנו כל אותן הדברים כשהיינו במצרים, שנאמר: 'זה אלי ואנוהו'. (שמות רבה על אתר - כ"ג, ח')

כ"ד. וכי יהיה באיש חטא משפט-מות והומת ותלית אתו על-עץ: לא תלין נבלתו על-העץ, כי קבור תקברנו ביום ההוא כי קללת אלהים תלוי. (דברים כ"א, כ"ב-כ"ג)

ותלית אותו על עץ. (סנהדרין מה) רבותינו אמרו כל הנסקלין נתלין שנאמר כי קללת אלהים תלוי. והמברך ה' בסקילה: כי קללת אלהים תלוי. זלולו של מלך שאדם עשוי בדמות דיוקנו וישראל הם בניו משל לשני אחים תאומים שהיו דומין זה לזה אחד נעשה מלך ואחד נתפס ללסטין ונתלה כל הרואה אותו אומר המלך תלוי (רש"י על אתר)

כ"ה. וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקדש עד צאתו, וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל. (ויקרא ט"ז, י"ז)

בשנה שמת בה שמעון הצדיק אמר להם בשנה זו הוא מת. אמרו לו, מנין אתה יודע? אמר להם, בכל שנה ושנה היה זקן אחד לבוש לבנים ומעוטף לבנים נכנס עמי; שנה זו נכנס עמי ולא יצא עמי. אמר ר' אבהו, ומי יאמר שאדם היה, והלא הקב"ה בכבודו היה נכנס עמו ויוצא עמו! (ויקרא רבה על אתר - כ"א, י"ב)

כ"ו. כהושעת אלים בלוד עמך, בצאתך לישע עמך, כן הושע נא. כהושעת גוי ואלהים, דרושים לישע אלהים, כן הושע נא. כהושעת המון צבאות, ועמם מלאכי צבאות, כן הושע נא. כהושעת זכים מבית עבדים, חנון בידם מעבידים, כן הושע נא. כהושעת טבועים בצול גזרים, יקרד עמם מעבירים, כן הושע נא. כהושעת כנה משוררת ויושע, לגוחה מצנית ויושע, כן הושע נא. כהושעת מאמר והוצאתי אתכם. נקוב והוצאתי אתכם, כן הושע נא. כהושעת סובבי מזבח, עומסי ערבה להקיף מזבח, כן הושע נא. כהושעת פלאי ארון כהפשע, צער פלשת בחרון אף ונושע, כן הושע נא. כהושעת קהלות בבלה שלחת, רחום למענם שלחת, כן הושע נא. כהושעת שבות שבטי יעקב, תשוב ותשיב שבות אהלי יעקב, והושיע נא. כהושעת שומרי מצות, וחוכי ישועות, אל למושעות, והושיעה נא. (סדר הושענות)

כ"ז. מְרוֹמֵם הוּא אֱלֹהִין, בְּקִדְמֵתָא וּבִתְרֵיתָא
צָבִי וְאַתְרֵעֵי בֵן, וּמְסַר לָן אוֹרֵיתָא:

מְרוֹמֵם הוּא אֱלֹהִים בְּרֵאשִׁית וּבֵאחֲרֵית
חֲפֵץ וְרֵצָה בְּנֵו, וּמְסַר לָנוּ (את) הַתּוֹרָה.

(אקדמות מילין, הבית האחרון)

כ"ח. ויברא אלוהים את האדם בצלמו, בצלם אלוהים ברא אותו. (בראשית א', כ"ז)
ביום ברא אלוהים אדם, בדמות אלוהים עשה אותו. (בראשית ד', א')

כ"ט. וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו. (בראשית, ו', ו')

Then God was brought to an alteration of His decision, that He had made Man on the earth, and He grieved at His heart. (Translation by S.R. Hirsch)

Regarding this and similar anthropomorphic expressions of God, we would like to make a general remark. For so long people have philosophied all round these expressions to remove the danger of the slightest thought of any materiality or

corporality of God that at the end one runs very nearly into the danger of losing all idea of the personality of God. Had that been the purpose of the Torah, those kind of expressions could easily have been avoided. But this last danger is greater than the first. The two anthropomorphic expressions here save the two essential conceptions: the freedom, the free-will of God, and that of Man. Not for nothing does it say, "when God saw etc.". The wickedness of Man was not a matter of necessity. God had to see it before He knew it. This expression gives us the guarantee of human free-will. And the fate that overtook mankind was not the result of physical causes which followed set laws, it was preceded by an examination by God and His decision; the decision itself pained the Decider. All this presupposes the personality and free-will of God and keeps this clear in our minds. The **ראב"ד** already, one of the most Jewish of our thinkers, is of the opinion that such consciousness of the personality of God is of much greater importance than speculating about it, as to whether this or that can be asserted of God. (Commentary by S.R. Hirsch)

סיכום תוכן המקורות

מעניני דיומא	א.
הירש על אישיות הקב"ה	ב-ג.
הרמב"ם על אי-האנשה	ד-ה.
מקורות הרמב"ם	ו-ח.
מקורות נוספים לאי-האנשה	ט-י.
"השכינה בישראל צורך גבוה"	י"א-י"ז.
הקב"ה סובל עם עם ישראל	י"ח-י"ט.
מקורות אלו מדברים בעד עצמם	כ-כ"ב.
האנשה פיזית	כ"ג-כ"ה.
מהות הקב"ה	כ"ו.